

Povojna grobišča v Crngrobu¹

*Slovenija ostaja med redkimi evropskimi državami,
v katerih število vseh žrtev druge svetovne vojne
in zaradi nje ni dokončno ugotovljeno.*

M. Šorn, T. Tomišek Rihtar

Povzetek

Na škofjeloškem ozemlju je dosedaj evidentiranih dvanajst množičnih grobišč povojnih izvensodnih pobojev. Od njih je delno raziskan le kompleks grobišč v Crngrobu. Ta se nahaja v Balantovem smrečju blizu Rdečega znamenja ob cesti, ki vodi od romarske cerkve Marijinega oznanjenja proti Škofji Loki. V štirih zasutih kraških brezni in v več izkopanih jamah ali zapoljenih kotanjah je zaenkrat nedoločljivo število trupel. Del jih pripada nekajdesetčlanski skupini visokih funkcionarjev medvojnne hrvaške vlade in vojske ter njihovim družinskim članom, ki so jih angleške vojaške okupacijske oblasti v Avstriji 18. maja 1945 vrnile jugoslovanskim oblastem v Podrožci. Z njimi naj bi bilo med 20. in 25. majem 1945 likvidirano še večje število hrvaških civilnih beguncev, ki so bili 8. maja 1945 zajeti na Jesenicah. Kaže, da so bili med žrtvami v Crngrobu tudi hrvaški begunci iz drugih konvojev, kot je bil na primer tisti, ki so ga Angleži predali našim oblastem 20. oziroma 21. maja 1945.

Dogodkom konec maja v Crngrobu pripisujejo tudi grobišče Matjažev brezen ali Flančnk na lokaciji Zagolobež nad bližnjo vasjo Pevno.

Povojni poboj zajetih vojnih beguncev in repatriirancev v Crngrobu spada med največje enkratne množične smrti na škofjeloškem ozemlju v njegovi zgodovini.

Grobišča v Balantovem smrečju so se začela okoljsko formalno urejevati leta 1991 in so od leta 2001 obeležena s štirimi velikimi lesenimi križi na betonskih podstavkih.

V prispevku so opisani omenjena grobišča in dogodki v zvezi z njimi. Naše delo oziroma raziskavo smo usmerili k rekonstrukciji tedanjih dogodkov in delno v predceno števila žrtev, tako lahko pomeni izhodišče za nadaljnje raziskave. Predlagan je tudi način dokončne ureditve kompleksa grobišč v Crngrobu.

Evakuacija Balkana maja 1945

Vae victis!

Livij, V, 48

Ob umikanju nemških okupacijskih sil in njihovih zaveznikov se je pred napredovanjem Rdeče armade in pred represalijami novih revolucionarnih oblasti iz vzhodne in jugovzhodne Evrope umikalo ali bilo pregnanih proti zahodu več kot dvajset milijonov ljudi¹. Evropa je tako doživela proti koncu druge svetovne vojne

in takoj po njej največje preseljevanje narodov v svoji zgodovini. Med civilnimi begunci iz okupiranih območij je bilo največ Nemcev, Bežali so predvsem iz Poljske, Češke in Vzhodne Prusije, iz pribaltskih dežel in z Balkana. Med slednjimi je bilo tudi 250.000 Nemcev iz Jugoslavije⁵. Maja 1945 je Slovenijo zapustilo 20.000 Slovencev od tega 6.000 civilistov in okoli 25.000 pripadnikov nemške manjšine⁶.

Po izstopu Romunije iz pakta sil osi septembra 1944 so se razmere na Balkanu dramatično spremenile. Proti napredovanju Rdeče armade se je nemška fronta morala premakniti na jugoslovansko ozemlje. Vojaški kolaps nemških oboroženih sil in podpis brezpogojne kapitulacije 8. maja 1945, z veljavnostjo tega dne ob polnoči, je zalotil umikajočo se Jugovzhodno armadno skupino E na severozahodu Jugoslavije. Zato se je v »slovenskem žepu«⁷ znašlo večstotisoč vojakov poraženih formacij in civilnih beguncev, ki so jih stisnile klešče 3. in 4. armade JA in 4. operativne cone NOV Slovenije. Za zajete in kasneje repatriirane vojne ujetnike JA obstajajo podrobni uradni podatki.⁸ Večina od njih je bila vrnjena do 18. januarja 1949 na svoje domove. Za zajete pristaše domačih vojaških formacij partizanskih nasprotnikov, to je za domobrance, četnike, ustaše in za druge pripadnike premaganih vojaških formacij v okupirani Jugoslaviji so podatki le približni⁹. Večina od njih je bila pobita v povojnih izvensodnih pobojih. O številu drugih civilnih beguncev iz Jugoslavije in njih usodi ni uradnih podatkov. Po cenitvah različnih avtorjev naj bi bilo v Sloveniji vseh žrtev povojnih izvensodnih pobojev od 200.000 do 400.000. Po oceni Damijana Guština, znanstvenega sodelavca Inštituta za novejšo zgodovino, naj bi pripadniki oboroženih formacij DFJ na ozemlju Jugoslavije, takoj po sklepnih bojih 1945, usmrtili neznano število ujetih hrvaških in srbskih kolabo-

Boji v »Slovenskem žepu« od 9. do 15. maja 1945. Petar S. Brajović¹⁰

racionistov, morda celo 200.000 in okoli 9.000 pripadnikov slovenskih domobrancev¹⁰. (Število vseh skrivno pobitih Slovencev po vojni se naj bi po nekaterih podatkih gibalo okoli 15.000)¹¹. Stanislav Klep, predsednik Združenja ob lipi sprave, meni da leži na slovenskem ozemlju od 200 do 300 tisoč žrtev totalitarnega režima. Pri tej številki vztraja tudi Vinko Vodopivec, predsednik Civilne družbe za demokracijo in pravno državo, toliko časa, dokler ne bo ugotovljeno drugače¹². Želimir Kužatko, predsednik Odbora za raziskovanje in označevanje poveljnih žrtev v Sloveniji iz Zveze hrvaških društev v Sloveniji, tudi sam otroški begunec, ranjen in zajet pri napadu na kolono pri Rimskih Toplicah maja 1945, sodi, da je vseh poveljnih žrtev (brez pripadnikov Armadne skupine E) v Sloveniji 300 tisoč, od tega 192 tisoč Hrvatov. Nekateri raziskovalci poveljnih izvensodnih pobojev menijo, da je možna celo številka 400.000. Ivo Žajdela pa opozarja, da nekateri pretiravajo s številkami o poveljnih množičnih grobiščih¹³.

Dolgo zavlacavanje predaje poražencev enotam JA po uradnem koncu vojne, vse do 15. maja 1945, in delni preboj nezmagovitih vojaških formacij skozi enote 3. Armade JA in skozi 4. operativno cono JA na avstrijskem Koroškem je verjetno še dodatno vplival na tedanje in kasnejše obnašanje zmagovalcev do poražencev in civilnih beguncev¹⁴. Zaradi slabe dokumentiranosti bi bilo primerno vsa grobišča poveljnih pobojev in podatke v zvezi z žrtvami raziskati¹⁵. Naj bo naše delo majhen prispevek k tej nalogi.

Uvod

*Ozna in Knoj sta po končani vojni
na ukaz jug. centra opravila t. i.
čiščenje (izvensodni poboji...)*

Enciklopedija Slovenije zv. 8,

str. 84. T. Fc., lj. 1994

O dogodkih v Crngrobu se javno več kot trideset let ni govorilo, še manj pa pisalo. Med ljudmi so sicer kmalu po poboju začele krožiti in še krožijo številne, tudi nepreverjene in morda domišljajske zgodbe o usodah ljudi, ki jih je neposredno po drugi svetovni vojni prineslo k nam, o njihovem bogastvu, ki so ga begunci izročali nekaterim domačinom v hrambo, o odvzetih ali najdenih predmetih beguncev, o težki vesti in hudem koncu nekaterih domačih eksekutorjev in njihovih pomočnikov. Tudi sam avtor je imel priložnost slišati več takih zgodb. Govori se o seznanjih domačih akterjev teh pobojev¹⁶, ki naj bi bili danes (december 2001) pretežno že pokojni. Po drugih virih naj bi Crngrob imele čez enote 4. armade JA¹⁷. Kaže, da sta oba vira na nek način pravilna in se dejansko ne izključujeta. Z vodilnimi člani vlade NDH in z njihovimi družinskimi člani, interniranimi v koncentracijskem taborišču na Kamnitniku, se je v Škofji Loki v fazi njihovega zasliševanja res ukvarjala zvezna oblast, konkretno zasliševalci in vojaki štaba 4. armade JA, ki so nato »zgorjih petnajst«¹⁸ odpeljali preko Postojne v Zagreb. Kot odgovorne za »čiščenje«¹⁹ preostalih članov te skupine in večjo hrvaško skupino civilnih beguncev, zastraženih v vagonih na železniški postaji na Trati, pa se običajno navaja 29. (hercegovsko) divizijo, pogosto pa določeni domači aktivisti in nekdanji partizani, običajno pripadniki Knoja¹⁸, ki so izvrševali povelja Ozne.

O povojnih izvensodnih pobojih v Crngrobu ni na razpolago nikakršnih uradnih podatkov, kot bi bili na primer sezname zajetih in transportiranih ljudi, zapisniki zaslišanj, sezname žrtev, spiski zaseženih stvari in podobno. Jugoslovanska oblast z JA je sicer imela posebno telo za vojne ujetnike, ki je natančno vodilo vse evidence o njih, skladno z Ženevsko deklaracijo o vojnih ujetnikih. Žrtve povojnih pobojev, tako tiste, ki so bile vrnjene jugoslovanskim oblastem, kakor tudi one, zajete ob koncu vojne na jugoslovanskih tleh, pa niso imele statusa vojnega ujetnika tako, da zanje praviloma seznamov, predpisanih za vojne ujetnike, niso niti delali¹⁹. Emigrantsko glasilo Tabor pa omenja, da so vse žrtve vseeno dosledno popisali in slikali ter poskrbeli za varno arhiviranje teh spisikov. Ti sezname naj bi bili potrebni oblastem zato, da ne bi kdo kasneje prevzel identitete določene žrtve. Če to drži, so se morda taki sezname celo ohranili pri nekdanjih zveznih organih. Jože Pučnik, drugi predsednik parlamentarne preiskovalne komisije, tako imenovane Pučnikove komisije, ugotavlja, da nekateri dokumenti iz drugih virov kažejo, da je šlo pri vseh delicatnejših in specialnih nalogah (kot so bili na primer tudi dogodki v Crngrobu, op. avtorja), za ustna navodila, ki so jih okrogjem prinašali inštruktorji ali pa najvišji funkcionarji republiške Ozne oziroma politbiroja KPS²⁰. Za skupino Hrvatov, ki so jo angleške okupacijske oblasti iz Avstrije vrnile jugoslovanskim oblastem, sicer

obstajajo nekateri podatki, o drugih hrvaških in madžarskih beguncih, ki so jih zajele naše oblasti na našem ozemlju in ki naj bi končali v Crngrobu, pa nam ni uspelo dobiti podatkov²¹⁻²².

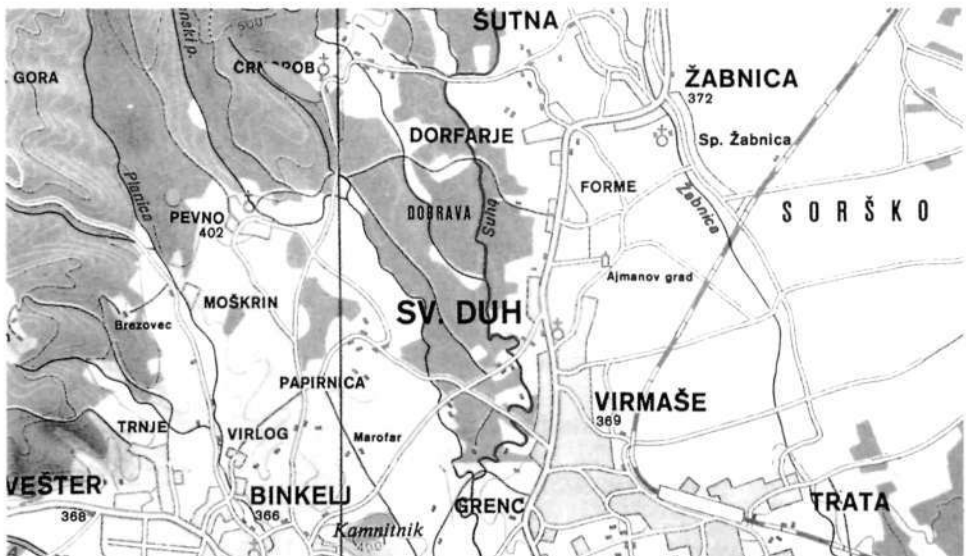
Ko smo se zavestno odločili, da se lotimo tega dela, kljub prej omenjenim težavam, smo se zavedali, da nas čaka zahtevno in nevhvaležno delo. Pri tem nas je vodila tudi odgovornost in obveznost do bralcev Loških razgledov. Do sedaj namreč bralci tega glasila v njem niso imeli priložnosti prebrati ničesar o dogodkih v Crngrobu.

Kakor za številna povojna grobišča po Sloveniji, tudi za crngrobska ni bilo podatkov nikjer v uradnih spisih, niti jih ni bilo v knjigah in učbenikih z novejšo zgodovino, niti jih ni bilo v sicer številni literaturi o NOB in o revoluciji. Črna luknja za to temo je tudi v sicer bogatem sedeminštiridesetletnem opusu Loških razgledov. Emigrantska literatura, ki je pisala o tem, pa je bila v povojni Jugoslaviji na indeksu prepovedane literature, njeno posedovanje pa se je sank-

Prauzapraz je edini posredni uradni podatek o dogodkih o Crngrobu dopis KLO Petro z dne 8. decembra 1945, ki govori o »Ostaških grobovih«. Zgodovinski arhiv Ljubljana. Enota v Škofji Loki

cioniralo. V kroniki župnije Sv. Jurija v Stari Loki za leto 1945 ni o crngrobskih dogodkih ničesar pribeleženega²⁵. Tudi v zelo izčrpnih zasebnih zapiskih o vojnem in povojnem času iz »Kalanušovega dnevnika«, ki se nahaja v arhivu starološke fare ni nič napisanega o tem²⁶. To si lahko razložimo kot veliko previdnost zapisovalcev v tistih časih in strah pred zagroženimi sankcijami. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se začne govoriti o Crngrobu tudi javno. Morda je bil pri nas pesnik Niko Grafenauer prvi, ko je leta 1983 v Novi reviji objavil pesem o tem. V komentarju k tej pesmi, ki jo je objavil kasneje, leta 1990 v zbirki Izbris, Fondi Oryja Pála, Kranj, zapiše avtor Niko Grafenauer na strani 52 naslednje: »V Crngrobu je tudi množično grobišče po končani drugi svetovni vojni vrujenih in brez sodbe pobitih beguncer«. Prvi, avtorju znani prispevek o grobiščih v Crngrobu, objavljen v slovenskem časopisju je priobčil Ivo Žajdela decembra 1989 v *Mladini*²⁵. Z objavo pričanja crngrobske očitvidke dogodkov med 20. in 25. majem 1945 je isti avtor 12. januarja 1990 v *Gorenjskem glasu*²⁶ sprožil časopisno polemiko, ki je v Gorenjskem glasu trajala do konca marca 1990. Nekako v tem času je imel oddajo o dogodkih v Crngrobu tudi *Radio Student* iz Ljubljane. Senzacionalističen in za širšo slovensko javnost zelo odmeven časopisni članek o dogodkih v Crngrobu in okoli njega je novinar, Škofjeločan Igor Guzelj, objavil junija 1990²⁷. Prvi podatki z nekaterimi imeni žrtev in z natančnim datumom poboja dela hrvaških beguncer iz Škofje Loke v Crngrobu so bili objavljeni septembra leta 1990 na Hrvaškem²⁸. S »Slikami iz Crngroba«, objavljenimi v časopisu *Novo jutro* leta 1991²⁹, se je praktično v javnosti nehalo pisati o Crngrobu, če ne upoštevamo kratke omembe teh dogodkov v *Vodniku po Crngrobu in okoliških vaseh* v letu 1997³⁰. V jeseni leta 2001 so se zopet pojavili v zvezi s povojnimi grobišči v Crngrobu številni prispevki v tiskanih medijih in na TV³¹.

Položaj grobišč v Crngrobu in Pevnem. Atlas Slovenije, izsek iz lista 104, merilo 1: 50.000

Ena od treh obranjenih fotografij, pobranib 25. maja 1945 iz blera mežnarije v Crngrobu. Tri osebe nosijo uniforme garde ustaske vojske NDH. Ženin in ena od prič imata čin podporočnika, častnik ob nevesti, verjetno njena priča, pa ima čin satnika (stotnika oz. kapetana). Na hrbtni strani fotografije je žig fotoateljeja: FOTO BATNIČ, ZAGREB, Vlaška ul. 76. in na eni izmed njih podpis Željko Franc ali Frane, morda Kuti ali ? Last Tone Logonder, Crngrob 6.

Pri svojem delu sem uporabil prej navedene viře, predvsem nepopoln arhiv Komisije za grobišča na Občini Škofja Loka, druga dosedaj zbrana in dostopna pričevanja posameznikov, različne podatke iz domačih in tujih publikacij, navezal sem stike z lokalnimi, regionalnimi in državnimi strokovnimi ustanovami, društvi in posamezniki. Opravil sem dodatne poizvedbe, preverjal sem podatke in izjave ter se pogovarjal z ljudmi, ki so bili udeleženi pri dogodkih neposredno ali posredno, bili njihovi opazovalci ali pa so posredovali informacije. Večina teh virov oziroma podatkov bo omenjena v nadaljevanju, oziroma na koncu. Nekateri pričevalci so želeli ostati anonimni, kar sem upošteval.

Skupščina občine Škofja Loka je 28. novembra 1990 izvolila Komisijo za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti, v nadaljevanju Komisija za grobišča⁴². Na svoji prvi seji, 20. februarja 1991⁴³, je ta komisija evidentirala naslednje možne lokacije grobišč, ki jih bo potrebno raziskati:

1. Crngrob – več grobišč
2. Loški grad in vrt loškega gradu,
3. Strelski jarki na Krancelju,
4. Grapa Sv. Lovrenca v Poljanski dolini,
5. Bodoveljska grapa,
6. Virško polje (ob Poljanski cesti)
7. Žolšče,
8. Hrastniška grapa,
9. Pri Muretu nad Sopotnico (vodnjak in strelski jarki),

10. Vešter,
11. Soteska v Veštru,
12. Maharjeva grapa v Žireh.

Za Crngrob je komisija menila, da so grobišča že raziskana. Dejansko so bila tam grobišča le evidentirana in njihova lega po terenskem ogledu leta 1991 vnešena na kopijo katastrskega načrta v merilu 1 : 2880⁰. Delo škofjeloške Komisije za grobišča je prenehalo s prenehanjem mandata leta 1994. V knjigi o zamolčanih grobovih in njihovih žrtvah v Sloveniji, ki je izšla leta 1998⁸, je o škofjeloških grobiščih le zapisnik 1. seje Komisije za grobišča iz leta 1991. Člani komisije so se na prvi seji domeni, da bo delo komisije toliko časa tajno, dokler ne bodo sami odločili, kdaj bodo

ODLOK o zavarovanju neurejenih grobišč in grobov vojnih in povojnih žrtev

1. člen

Doslej neznana vojna in povojna grobišča so v varstvu občine Škofja Loka in so nedotakljiva.

2. člen

Posmrtni ostanki žrtev ostanejo kjer so, zato niso dovoljeni nikakršni posegi v grobišča. Prepovedano pa je tudi vsako poseganje v grobove, ki ne bi bilo s tem odlokom dovoljeno.

3. člen

Dovoljeni so le posegi, katerih namen je nadaljnja raziskava in potrditev obstoja grobišč, in sicer pod strokovnim vodstvom in s sodelovanjem Komisije Skupščine občine Škofja Loka za ugotavljanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti na območju občine Škofja Loka.

4. člen

Do sprejetja novega zakona o pogrebni in pokopalski dejavnosti ter urejanju pokopališč krajinsko, komunalno in estetsko ureditev, grobišč ter njihovih zaznamovanj ureja občina. Začasna ureditvena dela smejo opravljati samo od občine pooblašcene organizacije in društva.

5. člen

Združenja in posamezniki, ki so se ali se amatersko ukvarjajo z iskanjem in zaznamovanjem grobišč, morajo svojo dejavnost uskladiti z delom komisije iz 3. člena tega odloka.

6. člen

Posameznik, ki ravna v nasprotju s tem odlokom se kaznuje z denarno kaznijo od 1.000 do 5.000 dinarjev, pravna oseba pa s kaznijo od 5.000 do 15.000 dinarjev in odgovorna oseba s kaznijo od 500 do 5.000 din.

7. člen

Ta odlok začne veljati osmi dan po objavi v Uradnem listu Republike Slovenije.

Št. 595-1/90

Škofja Loka, dne 25. junija 1991.

**Predsednik
Skupščine občine
Škofja Loka
Peter Hawlina l. r.**

*Občinski odlok
o grobiščih*

s svojimi ugotovitvami seznanili javnost⁵⁶. V novi dopolnjeni izdaji knjige Franca Permeta v letu 2000⁵⁶, v kateri so prvič predstavljeni tudi dogodki v Crngrobu iz lastnih virov avtorjev knjige, je od škofjeloške Komisije za grobišča, objavljen zopet le že preje omenjeni zapisnik I. seje. Poleg omenjenega dela je Komisija za grobišča pripravila še odlok o zavarovanju neurejenih grobišč in grobov vojnih in povojnih žrtev, uredila neposredno okolico grobišč v Crngrobu s postavitvijo malih lesenih križev v Balantovem smrečju leta 1991 in pomagala financirati postavitve plošč povojnim žrtvam v Gorenji vasi in v Žireh. Komisija je imela sedem ali osem sestankov in prenehala delovati konec leta 1994 oziroma po prenehanju svojega mandata⁵⁷. Komisija za grobišča ni naredila nobenega poročila o svojem delu.

Prihod beguncev v Škofjo Loko

*U jednoj zemlji na sjeveru tamo
golema šuma krije grob.*

Bojan Kožica⁵⁸

Žrtvam zakopanih v Crngrobu pripada zanesljivo večji del skupine visokih funkcionarjev vlade NDH in njihovih družinskih članov, ki so jih angleške okupacijske oblasti v Avstriji, konkretno 5. britanski korpus, izročile jugoslovanskim oblastem

Med nemško okupacijo je firma Fridl Madile postavila na Pahovčevem hribu lesene barake za delavce, ki so lomili kamen na Mestnem Kamnitniku. Do 25. maja 1945 so bili v njih zaprti člani vlade NDH in njihovi družinski člani. Na sliki Jakob Jurca. Rado, nekdanji stražar pri transportu Hrvatov v Crngrob s palico ene izmed žrtev pred posodobljenimi barakami v katerih sedaj stanujejo delavci Tehnika⁵⁹. Foto A. Pavel Florjančič, novembra 2001.

v Podrožci (Rosenbach) 18. maja 1945⁶⁰. V skupini je bilo 67 oseb vključno z ženskami in otroci. K tej skupini, ki se je predala 14. maja 1945 v Tamswegu, so ob predaji našim oblastem pripeljali v Podrožico iz Celovca še obrambnega ministra oboroženih sil NDH, viceadmirala Nikola Steinfla, in njegovega šefa letalskih sil polkovnika Ivana Tudorja⁶¹. Naslednji dan, 19. maja, je prišla ta skupina v Škofjo Loko⁶². Z železniške postaje so šli pod stražo po cesti peš, s kovčki in z otroškimi vozički⁶³, v lesene barake na Kamnitniku, dejansko na Pahovčevem hribu⁶⁴. Po zaslišanju v Burdychovi lekarni⁶⁴ (Komanda mesta Škofja Loka je bila tedaj poleg v Šte-marijih, stražarji Knoja pa so bili na drugi strani ceste pri Balantu), so 21. maja 1945 odpeljali petnajst najpomembnejših oseb⁶⁵ preko Ljubljane v Postojno. Tam so zaslišali Nikolo Mandiča, Mileta Budaka in Ademago Mešiča v štabu 4. armade JA (zasliševala sta jih generala Petar Drapšin, komandant 4. armade, in general Peko Dapčević, komandant

I. armade JA), nato pa so celo skupino odpeljali z avtobusom v Zagreb. Devet jetnikov iz škofjeloške skupine s priključenim Vidnjevičem je stopilo 6. junija 1945 v Zagrebu pred sodišče in sedem od njih je bilo še tistega dne obsojenih na smrt. Budak, Rukavina in Vidnjevič so bili obešeni, Mandić, Steinfel, Makanec in Canki so bili ustreljeni. Mešič je kasneje umrl v begunstvu, Milič in Nardelli, obsojena na 20 let zapora, sta umrla na prostosti. Skupina preostalih 54 oseb v Škofji Loki je ostala v taborišču na Kamnitniku do 24. ali 25. maja 1945.

O tedanjih pomembnih loških zapornikih se je ohranil zanimiv dokument. V prostoru, kjer so bili zaporniki zaslišani, ga je neposredno po zaslišanju v lekarni našel magister Oton Burdych in ga je shranil. Kasneje ga je njegov dedič, sin Otokar Burdych predal Loškemu muzeju. Papir velikosti formata A 4, zganjen v polo formata A 5, je verjetno služil za koncept uradnega zapisnika in je bil v lekarni pozabljen ali puščen. Kaže, da je bil zmečkan in odvržen, o čemer bi pričale ohranjene sledi mečkanja na papirju. Na prvi strani prepognjene pole pisemskega formata je poimenski spisek devetnajstih oseb, kot sledijo:

Dr. Nikola Mandić, pred(sednik) vlade

Josip Djebić, nač(elnik) ureda pred(sednika)

Alemaga Mesič, čl(an) min(istarskog) savjeta

Dr. Mile Budak, (ustaški doglavnik, op. APF)

Lavoslav Milič, g(e)n(e)r(a)l, zast. naj. min.

Prebeg Viktor, g(e)n(e)r(a)l,

Dr. Pavao Canki, min(istar) pravosudja

Dr. Julija Makanec, min(istar) prosvj(ete)

Marko Lovoković, glav(ar) ureda ministra ruda

Dr. Fedor Čačić, dr(ž)avni) tajnik min(istarstva) trg(ovine)

Steifel Nikola, admiral

Tudor Adolf, pukovnik

Benak Alexandar, izu(odjač) posl(ova) i(?) op(?) min(istarstva)

Benak Štefica, žena

Benak Aleksandar, savetnik odeljenja min(istarstva) unu(tr)ušnjih) poslova

Benak Ružica, žena ministr. poslanika?) i dijete Dragutin

Dr. Bruno Nardelli, dr(ž)avni) tajnik min(istarstva) unu(tr)ušnjih)

Juco Rukavina, puk(ovnik) i viječnik, jedan od najpoz(atijih) krvnika

Zadnji, Rukavina je napisan s svinčnikom z isto roko kot vsi prej navedeni, ki so zapisani s črnilom. Z istim svinčnikom in verjetno z isto roko je »odkljukano« petnajstim: (Mandić, Djebić, Mesič, Budak, Milič, Prebeg, Canki, Makanec, Loviković, Čačić, Steifel, Tudor, Benak (Alexandar), Benak (Štefica), Rukavina. Označeni so bili očitno določeni za transport v Zagreb.

Na zadnji strani so napisane žene:

Julija Mandić,

Djebić Anica sa 3 (?) djece,

Ana Budak i Grozda,

pod njimi pa:

Dr. Ivan Alpi Raub

Dr. Zvonimir Ciblar,

katerima je dopisan vprašaj.

Na notranji tretji strani je dopisano z istim črnilom in z isto pisavo:

Dolinar Barica, Lipnik,

Marica Grajšek, Varaždin,

Mira Renner – gener (?), Osijek.

Prípisano: *kući* in v oklepaju: *engleži predali ustašima*

Na isti strani je z drugim črnilom in drugo roko napisano:

biskup Rožman logor Finktrink (Viktring – Vetrinji, opomba avtorja) kod Celovca,
podpis *Skerbec sr* in *13/V – 45*. Z modrim svinčnikom napisan naslov: *Mašinskog 17.7 stan OŽV-e*, morda naslov v Zagrebu, kamor je bilo treba transportirati pet-najsterico.

O drugi skupini hrvaških beguncev je manj podatkov. Prišli naj bi v Škofjo Loko med 15. in 18. majem 1945. Ta druga, večja skupina naj bi pripadala večjemu železniškem transportu civilistov, ki je bil ustavljen 9. maja 1945 na Jesenicah⁵⁷. Po nekaterih virih naj bi bilo teh beguncev približno 300⁵⁸, po nekaterih celo od 500 do 600⁵⁹. Slednja številka bi lahko bila pretirana, kar je nakazal tudi Franc Perme v Crngrobu 4. junija 2001, ko govori o 200 pripeljanih Hrvatih iz Radovljice⁶⁰, čeprav piše v svoji zadnji knjigi še o številki 600. To se ujema tudi z drugimi pričevanji⁶¹. Na železniški postaji so bivali več dni, zastraženi v zaklenjenih vagonih na tirih⁶². Po drugih virih pa naj bi se gibal dokaj prosto ter si v bližnjem Traškem

*Burdychove
lekarno ①,
Štemarjev ②,
in Balantovih
gospodarskih
poslopij ③ – slednje je
že nadomestila
avtobusna
postaja v gradnji
(na fotografiji), –
kjer se je odvijala
usoda hrvaških
beguncev, ni več.
Pogled z Loškega
gradu iz začetka
šestdesetih let.
Fotoarhiv družine
Burdych.*

Dr. Nikola Kandić, pred. el. el. /
 prof. Dželić, pred. el. el. /
 Klemenčič, pred. el. el. /
 Dr. Miro Budak /
 Kamenar, pred. el. el. /
 Predrag Vrhov, pred. el. el. /
 Dr. Jovan Canki, pred. el. el. /
 Dr. Juretić Kalanec, pred. el. el. /
 Marko Kramar, glavni inženjer /
 Dr. Feodor Čučić, pred. el. el. /
 Stefan Petrović, pred. el. el. /
 Predrag Kolić, pred. el. el. /
 Branko Klement, pred. el. el. /
 Petar Kolić, pred. el. el. /
 Petar Klement, pred. el. el. /
 Petar Kolić, pred. el. el. /
 Dr. Jovan Petrović, pred. el. el. /
 Jovan Petrović, pred. el. el. /

Mirno 17. / skom
 OZM - e
 Kosić, pred. el. el. /
 ul. 55. ST. 10
 1945
 Dželić
 Kamenar
 Kolić

Pisec - Burdychorega seznama z zaslüšeranja brvaških internirancev iz barak s Paborčevega griba je bil, sodeč po pisavi tu uporabiljeni terminologiji, predvidoma izobražen človek brvaške narodnosti, morda oficir JA ali OZne. Arhiv Loškega muzeja

potoku prali perilo in kupovali hrano čez cesto v trgovini z mešanim blagom pri Jošku Vebro in hodili v sosedno gostilno h Anzelcu (Zakotnik). Na Trati so ostali predvidoma do 20. ali 23. maja 1945.

V eni od teh skupin so bili tudi Madžari⁵³, vendar se ne ve, ali so bili iz Madžarske ali iz Hrvaške. O Madžarih v Crngrobu piše tudi Perme.

Splošno prepričanje velja, da na Loškem gradu ni bilo Hrvatov, kasnejših crngrobskih žrtev. Zagotovo pa tega ne moremo trditi⁵⁴. Eden od tamkajšnjih takratnih stražarjev zanika bivanje Hrvatov na gradu⁵⁵, drugi pa govori zanje⁵⁶. Tudi stražar

pri transportu Hrvatov s Kamnitnika, ki je hodil na grad po hrano za stražarje, govori o hrvaških ujetnikih na gradu⁵⁷. Mogoče pa gre v tem primeru za skupino višjih madžarskih oficirjev, ki so bili zajeti pri begu proti Italiji in zaprti na gradu.

V zadnjem času so se pojavili indici, ki bi nakazovali, da je bilo število hrvaških ujetnikov v Škofji Loki še bistveno večje. Ali gre pri tem za pomembnejše koncentracijsko taborišče na Kamnitniku ali na Loškem gradu ali celo kje drugje, zaenkrat še nismo preverjali. Zvedeli smo namreč še vsaj za eno skupino hrvaških beguncev, ki so jih angleške okupacijske oblasti na Koroškem 20. maja 1945 predale našim oblastem. Ta konvoj naj bi prišel v Škofjo Loko 21. maja⁵⁸.

Poboj beguncev v Crngrobu

*Kam pa ste peljali vse te ljudi?
Delat k Štinetu in Porentu!*

Katka iz Papirnice, Frenckov Francej.⁵⁹

Največ podatkov in prič potrjuje domnevo, da so se množični poboji beguncev v Crngrobu dogajali predvsem med 22. in 25. majem 1945. Dopuščamo sicer možnost, da so se likvidacije v manjšem obsegu začele že 20. maja in da so trajale še po maju 1945.

Begunce s Trate so v mraku s kamioni vozili skozi Virmaše in Gorajte, mimo Papirnice v Crngrob⁶⁰. Begunce s Kamnitnika⁶¹ pa so vozili z avtobusom⁶² po Vojaški cesti (danes Partizanski cesti) mimo gasilskega doma in Jamnikovega poda⁶³ mimo

Priča dogodkov v Crngrobu Marija Jamnik, Pšavnikova, neposredna sosedka pri mežnarji. Foto A. Pavel Florjančič, julija 2001.

Papirnice in Pevna v Crngrob. Ne izključujemo možnosti, da so begunce s Kamnitnika in tiste z gradu vozili v Crngrob tudi s tovornjaki, kaže, da so šli tja tudi peš s Trate in z gradu ali celo z železniške postaje v Žabnici. Iz vozil so ujetniki izstopali pred vasjo na trati pod Balantovim gozdom in šli pod stražo peš do mežnarije. Tam so jih zaprli v senik nad hlevom. Posamično so jetnike vodili v hlev, kjer so se slekli do spodnjega perila. Zvezane po tri skupaj⁶⁴ so vodili v Balantovo smrečje in jih tam likvidirali. Prva skupina pobitih hrvaških beguncev, predvidoma žensk s Trate, je bila zakopana na najbolj oddaljeni lokaciji pod Hudičevimi štengami v izkopano jamo velikosti 4 x 3 m⁶⁵. Da je šlo najprej za poboj žensk, govorita tudi Crngrobčana Marija Jamnik, Pšavnikova, in Tone Logonder, Babnkov. V naslednjih dveh dneh so pobite metali v štiri kraška brezna in po zapolnitvi teh verjetno še v naravne kotanje in v posamezne

kotanje in izkopane jame pod brezni. Tretji dan pobojev so poskušali nekateri begunci med požarom v mežnariji iz nje pobegniti. Eden je bil ustreljen pri izpadu iz hiše, dvema je uspelo pobegniti, vendar so ju domačini iz Bitnja, do tam sta namreč prišla, vrnili, in sta bila tudi ta dva ustreljena. To naj bi se dogodilo ob mraku 24. maja. Po tem dogodku žrtev niso vodili več do mežnarije, temveč so jih iz vozil, ki so se ustavljala v Smrečju, ali pa so hodili tja peš, vodili neposredno na morišča.

Skupina, iz katere so se poskušali rešiti z begom, je bila verjetno tretja, zadnja skupina s Kamnitnika. Petnajst zgorelih ali zadušenih, delno postreljenih žrtev iz mežnarije so naslednji dan zakopali v gozdni vrtači ob sami cesti⁶⁰.

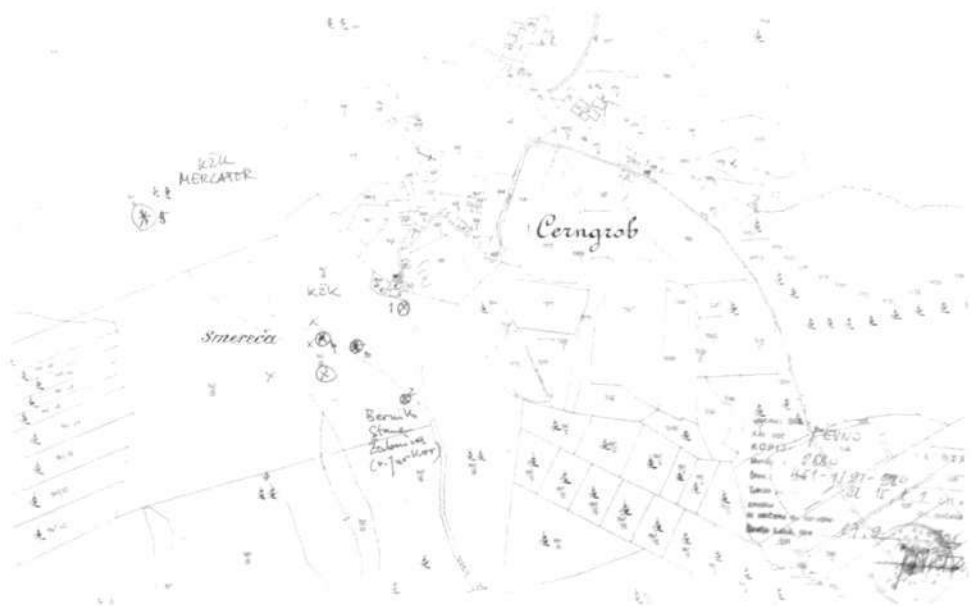
Odloženo obleko in ročno prtljago žrtev so s kamioni odvažali na Loški grad⁶¹. Sprva so stvari odvažali izpred mežnarije, kasneje, po požaru mežnarije, pa iz Balantovega smrečja.

Grobišča v Crngrobu

*koliko voska nad imeni, z vsó težo bitja
položenimi v snežni ničnič,
in s še več solzami pobeljena
kostnica spanja, crn grob.*

N. Grafenauer, Crngrob, NR, 1983

Povojni množični poboji so bili načrtovani in organizacijsko dobro izvedeni. To velja tudi za Crngrob. Blizu so bila prehodna koncentracijska taborišča za begunce na Trati, na Kamnitniku in na Loškem gradu. Kraj je izven večjih komunikacij in je relativno na samem. Redki prebivalci so bili povečini lojalni partizanskemu giba-

Položaj grobišč in znamenj na izseku katastrskega načrta k. o. Pevno v merilu 1:2880. Po skici Franca Gabra in Franca Podnarja iz leta 1991. Arhiv Loškega muzeja

nju, mnogi tudi njegovi aktivni udeleženci. Pri organizaciji in izvedbi so dobro sodelovali domači, republiški in zvezni akterji crngrobskih dogodkov. Pomemben kriterij so bile ugodne naravne talne danosti. Številna kraška brezna in vrtače so bili namreč pripravna mesta za hitro odstranitev trupel. Gozdno okolje je tudi dušilo mitralješke in strojnične rafale in bilo prepreka za zunanje opazovalce. Kasneje pa se ga je dalo dobro nadzorovati.

Okolica Crngroba predstavlja relativno globoko preperino matičnega, močno zakraselega apnenčevega konglomerata. Senčnata, rahla in vlažna tla ob potočku Očenk so bila pripravna za kopanje in za zasipavanje.

Za kraška brezna ali kotanje crngrobskih grobišč, v katerih naj bi bile žrtve, ne razpolagamo z nikakršnimi dokumentiranimi podatki. Po navedbah že citiranega domačina, naj bi bila nekdanja, nezasuta štiri brezna kar obsežna, primerljiva z Matjaževim breznom za Pevnim. Za tisto vemo, da je globoko približno petnajst metrov in je precej razvejano. Predvidevamo, da bi bila crngrobska brezna nekako istega ranga, pri čemer pa je nivo vode v njih višji, zaradi visoke erozijske determinante. O njihovih dejanskih dimenzijah pa ne moremo soditi.

Pri ugotavljanju posameznih lokacij grobišč smo si pomagali predvsem z delovno skico na kopiji katastrskega načrta k. o. Pevno Občine Škofja Loka v merilu 1:2880. Pri tem ni bila uporabljena niti geodetska niti kaka druga meritev. Zato smo za naše potrebe julija 2001 na terenu identificirali posamezne lokacije s soavtorjem skice, nato pa še dodatno na terenu preverjali s pomočjo domačina, ki teren dobro pozna in je bil delno prisoten pri dogodkih v Crngrobu, konkretno neposredno pri zakopu ene od skupin žrtev. Za opis lokacij tudi sami nismo uporabili geodetske izmere, relativne oddaljenosti od Rdečega znamenja in od razpotja smo določili enostavno s koraki.

V nadaljevanju opisujemo le grobišča, ki so bila označena na delovni skici oziroma karti Komisije za grobišča leta 1991 in opisana v zabeležki MDDSZ 18, novembra 1994 ter grobišče oziroma brezno v Pevnem.

*Člana Komisije za
grobišča Franc Gaber
in Vincencij Demšar,
slednji tudi njen
predsednik, ob enem
od crngrobskih grobišč
leta 1994.
Arhiv ZZB Škofja Loka*

Grobišče št. 1 z znamenjem, križem.

Na parcelni številki 941/55, k. o. Pevno, last KŽK.

Osemdeset korakov, približno 72 m po poti od prometnega znaka, 10 m za zadnjo hišo v Crngrobu proti Škofji Loki, je na desni strani ceste znamenje, velik lesen križ. Za tem znamenjem, oddaljenem od ceste osem metrov, je vrtača, ki je poraščena s smrekami, kostanjem in podrastjo. Vrtača meri v premeru dobrih deset metrov, globoka pa je tri metre. V njej so zakopana trupla petnajstih žrtev moškega spola, zgorelih v mežnariji. Nekatero od žrtev so bile pred sežigom ustreljene.

Grobišče št. 2 z znamenjem križem.

Na parcelni številki 941/53, k. o. Pevno, lastnik Stane Bernik, Jurkov iz Žabnice.

Na levi strani ceste, približno 220 m od Rdečega znamenja proti Crngrobu je razpotje. Po približno sto metrih po kolovozu v smeri severozahoda je na levi strani tik kolovoza leseno znamenje. Ob njem je zasuto brezno z neznanim številom žrtev. Površina rahlo posedena.

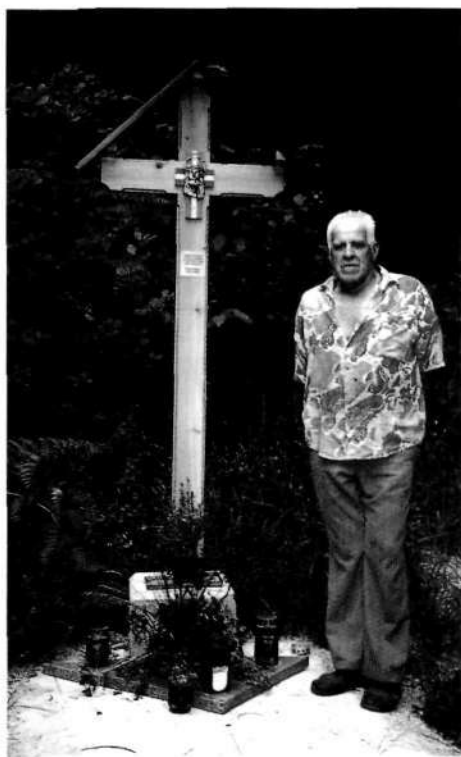
Grobišči št. 3 in 4 z znamenjem, križem.

Sta na parcelni številki 941/55, k. o. Pevno, lastnik Stane Bernik, Jurkov, in na parcelni številki 941/53, k. o. Pevno, v lasti KŽK.

Dvaideset metrov od grobišča št. 2 s križem je na levi strani ob kolovozu leseno znamenje. Tu sta dejansko dve zasuti brezni z neznanim številom žrtev. Čez zgornje brezno gre nasuta trasa kolovoza. Pod spodnjim je drugo grobišče oddaljeno od znamenja oz. kolovoza štiri metre. V pol metra globoki vgreznini je še ohranjen prvotni mali leseni križ. V neposredni bližini proti potoku Očenk je domnevno še nekaj grobov. Število žrtev v teh grobiščih ni znano.

Grobišče št. 5 je brez znamenja.

Grobišče je na desni strani kolovoza, levo ga omejuje občasni potoček. Od predhodnega znamenja je oddaljeno približno sedemdeset metrov. Je na mejnem območju parcelnih števil 941/53, k.o. Pevno, v lasti KŽK, in parcelne številke 941/55, k. o. Pevno, Staneta Bernika. Grobišče je v četrtem breznu in močno nasuto, tako da prostor predstavlja majhno ravnico. Ljudje prižigajo tu sveče na visokem odžaganem smrekovem čoku. Število žrtev neznan.

Pričevalec Tone Logonder, Babnikov, pred znamenjem ob grobišču št. 6 pod Hudičevimi štenjami leta 2001. Foto A. P. Florjančič

Grobišče št. 6 z znamenjem.

Na koncu ozke doline se kolovoz konča v sotočju dveh potočkov. Večji desni je Očenk, manjši levi pada po kamniti kaskadi Hudičevih steng, zato se kraj imenuje Hudičeve stenge. Grobišče je na parcelni številki 941/54, k. o. Pevno, v lasti KŽK.

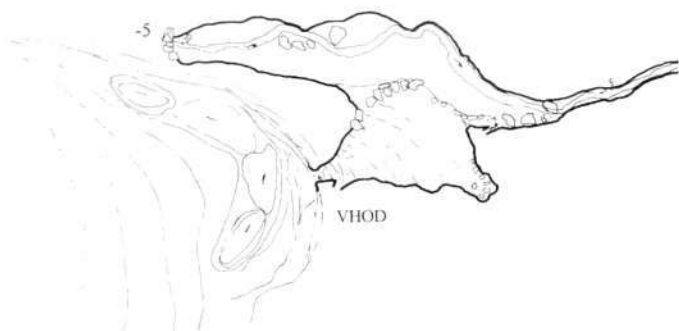
Grobišče predstavlja jama velikosti približno 4 m x 3 m. Po kasnejšem visokem nasutju je služila za obračališče vozil in za spravilo in nakladanje lesa. V tem grobišču naj bi bilo več deset moških in ženskih žrtev.

Pevensko grobišče je brez znamenja.

Je edino poznano dostopno brezno v okolici skupine crngrobskih grobišč, ki ga povezujemo z dogodki v Crngrobu. Nahaja se v Matjaževem breznu, tudi Flančnk imenovanem, za bližnjo vasjo Pevno in je oddaljeno od Crngroba okoli en kilometer. Nahaja se v gozdu Zagolobež na parcelni številki 436, k. o. Pevno, last Jaka Porenta, Pevno I. Ozek vhod (80 x 30 cm) v brezno je na severnem pobočju vrtače, široke približno 30 m, poraščene z podrastjo. Globoko je nekaj metrov in se spodaj močno razveji.

Po pričevanju Božnarja iz bližnjega Moškrina naj bi po drugi svetovni vojni v to jamo metali belogardiste, oziroma neke druge žrtve čistk. Leta 1984 so se v brezno spustili sošolci Marjan Božnar, Marjan Rolih in Matija Hiršenfelder. Z vrhvo jih je varoval in spuščal v jamo Tone Hiršenfelder, oče enega od takratnih osnovnošolcev. V jami so našli manjše, domnevno človeške kosti in tri temenske dele lobanj. Ene od lobanj se je držal del lista nekega srbohrvaškega časopisa, domnevno v latinici. Po ogledu lobanj zunaj so jih vrnili v brezno.⁶⁸

Zadnji obisk Društva za raziskovanje podzemlja Škofja Loka v breznu je bil 21. junija 1997.

Matjažev brezno ali Flančnk na sliki predstavlja začetek okoli štiristo metrov dolgega sistema Matjaževe jame. Gregor Pintar, avtor karte, je med množico kosti v breznu prepoznal človeške golenice

Ureditev grobišč

*Leži naj brez pogreba, iznakažen,
zmesarjen od ujed in psov požrešnih.*

Sofokles⁹⁰

Trupla žrtev so bila zakopana na hitro in plitvo. Na površju so se kmalu pokazali deli trupel in v okolico se je širil smrad, na kar so opozarjale tudi uradno lokalne oblasti. Živali so raznašale ostanke trupel. Zaradi kraške prepustnosti terena je postala voda, ki se je scejala iz grobišč v Crngrobu v potoček Očenk iz območja zagrebenih trupel, motna in smrdeča. Enako tudi iz pevenskega brezna oziroma brezen. Ljudem pa so prepovedale uporabljati vodo iz potoka Planice, Pevenskega potoka in iz Očenka.

Aktivni pri dogodkih v Crngrobu so poskušali čim bolj izbrisati sledove pobojev. Neposredno po dogodkih so sistematično pobirali vse, kar je ostalo po žrtvah⁹¹. O »pospravljanju«⁹² grobišč v Crngrobu in Pevnem ni podatkov, so pa po pričevanju nekaterih domačinov tja še vključno z letom 1947 večkrat vozili pokriti vojaški kamioni. Gibanje po območju grobišč ni bilo dovoljeno, ravno tako javno govorjenje o tem.

Ljudje so začeli sčasoma skrivoma nositi na grobove cvetje in prižigati sveče. Sprva so bili predvsem od drugod, predvidoma sorodniki žrtev s Hrvaške. Ti naj bi začeli v petdesetih letih posamično prihajati in spraševati, kje so grobovi. Kasneje so začeli domači ljudje na posamezna mesta postavljati majhne enostavne lesene križe in prižigati sveče. Veliko znamenje ob makadamski cesti med vasjo Crngrob in Rdečim znamenjem pred Balantovim smrečjem, križ z razpelom, so odbori slovenskih krščanskih demokratov iz gorenjskih občin postavili 22. julija 1990. Takrat je ljubljanski nadškof, dr. Alojzij Šuštar, daroval spravno mašo ob številni udeležbi dekanijskih in drugih duhovnikov. Komisija za grobišča je skupaj z Loško komunalno oktobra 1991 uredila mesta štirih grobišč in tam postavila štiri male lesene križe⁹³.

*Obiskovalci pogosto
prižigajo sveče tudi
na grobišču št. 5,
kjer ni znamenja.
Drugi z desne je
Želimir Kužatko, eden
pobudnikov za
postavitve križev
v Balantovem smrečju.
Foto A. Pavel Florjančič,
1. nov. 2001*

Franc Perme, ob starološkem župniku dr. Alojzu Snoju, govori na blagoslovitvi križev v Crngrobu 4. junija 2001. Foto Želimir Kužatko.

Maja 2001 sta Odbor za raziskovanje in obeleževanje povojnih žrtev v Sloveniji (Odbor za istraživanje i obilježavanje žrtava porača) Zveze hrvaških društev Slovenije in slovensko Društvo za ureditev zamolčanih grobov postavila štiri lesena razpela ob nekaterih grobiščih v Crngrobu. Betonske podstavke s sidri za dvometrske lesene križe je izvedlo škofjeloško podjetje Tehnik, stroške zanje pa je poravnal ljubljanski podjetnik Tunjo Matijević. Ob tradicionalnem romanju na binkoštni ponedeljek, 4. junija 2001, je rektor crngrobske cerkve, starološki župnik dr. Alojz Snoj, daroval sv. mašo ob 16. uri za žrtve, za vse, ki so pri tem sodelovali, za vse pokojne in za žive. Po maši je bil tudi blagoslov novih razpel, velikih lesenih križev na grobovih pobitih po koncu druge svetovne vojne v Crngrobu²³. Maše, križevega pota s posvetitvijo križev in komemorativnega sklepnega dela, so se poleg domačih romarjev udeležili romarji iz Hrvaške. Poleg predsednika hrvaškega odbora, Želimirja Kužatka in predsednika slovenskega društva, Franca Permeta, so bili navzoči še loški župan Igor Draksler, dr. Jože Pučnik, predstavnik hrvaškega veleposlaništva v Ljubljani, predsedniki in predstavniki hrvaških društev za ureditev zamolčanih grobov in društev političnih zapornikov ter svojci crngrobskih žrtev iz Hercegovine, Varaždina, Ljubuškega, Uskopja, Cesargrada, Sarajeva, društvo vitezov Mostarja in drugi. Ob znamenju Pod hudičevimi štengami je o usodi transporta zajetih Hrvatov govoril Franc Perme, Bojan Kožica je prebral svojo elegijo, posvečeno preživelemu dečku, beguncu Želimirju Kužatku. Slednji je podelil priznanja z replikami Ordena HPZ Zrinjskega in Frankopana najzaslužnejšim

pri postavitvi novih znamenj in dejavnosti v zvezi z odkrivanjem povojnih množičnih grobišč. V kulturnem programu je pel moški cerkveni zbor sv. Jurija pod vodstvom zborovodje Andreja Žagarja. Pravzaprav je ravno ta dogodek spodbudil avtorja, da bi za bralce Loških razgledov pripravil prispevek o dogodkih, ki so se dogajali v Crngrobu 23., 24. in 25. maja 1945.

So v Crngrobu tudi slovenski domobrancji?

*V arhivih oz. spiskih (Udbe, op. avtorja)
načeloma ni pisalo, kje je bil kdo ubit...*

E. K. načelnik Udbe⁷³

Že od samega začetka je navzoče mišljenje, da so med povojnimi crngrobskimi žrtvami tudi domobrancji. Med drugim je bilo to večkrat pisano v *Taborni*, glasilu Združenih slovenskih protikomunistov iz Buenos Airesa⁷⁴. Tudi večkratno pričevanje Marije Jamnik, Pšavnkove iz Crngroba, govori o slikah in dnevniku oziroma pribeležki, ki naj bi pripadali Slovincem vrnjenih iz Vetrinja. Člani škofjeloške Komisije za grobišča tudi navajajo –da naj bi bil nekaj dni po poboju Hrvatov pobit v okolici Crngroba tudi del domobrancev, ki je ostal v Škofji Loki. (drug del je bil transportiran v Škofjove zavode v Ljubljani)⁷⁵. O slovenskih domobrancih v Crngrobu, vrnjenih s Koroškega, piše tudi Andrej Glavan⁷⁶. Preživeli domobranec, vrnjen iz Vetrinja 28. maja 1945, ki je bil zaprt na Loškem gradu do 14. julija 1945, govori o streljanju slovenskih domobrancev v Crngrobu⁷⁷. Ali so slovenski domobrancji zakopani v Crngrobu skupaj s Hrvati, zaenkrat ni mogoče ugotoviti. Trije domobrancji (Franc Müller iz Šutne -48, Anton Košir iz Šutne -45 in Jože Pevec iz Virmaš), ki so jih likvidirali domači partizani, verjetno v avgustu 1945 po amnestiji in po izpustitvi iz zaporov (Škofjovi zavodi v Šentvidu), pa naj bi bili zakopani v bližini

Komemorativne slovesnosti v Crngrobu se je 4. julija 2001 udeležilo nekaj sto domačih in hrvaških romarjev. Foto A. P. Florjančič

sedanjega strelišča v Crngrobu. Na drugi strani Crngroba, na robu gozda pri Moškrinu je bilo usmrčenih še šest domobrancev, ki so bili zaprti na Loškem gradu. Od tega so bili trije domači: Anton Jenko iz Virloga 2, Janez Gaber, Liscov iz Trnja, in Anton Božnar iz Moškrina (pri Joštu), rojen v Gabrku »Pri Tinetu«. ⁷⁸

Sklep

*»Ni (bilo tedaj) težko ubiti človeka,
težko je (sedaj) živeti s tem«.*

Izjava preživelega domobranca L. J.,
vrnjenega 28. maja 1945 iz Vetrinja,
ki je bil zaprt na Loškem gradu

Pri povojnih množičnih pobojih vrnjenih pripadnikov različnih oboroženih protipartizanskih formacij, nasprotnikov NOB in OF, predvojnih in medvojnih industrijalcev, veleposestnikov, pripadnikov drugih narodnosti in drugih civilnih beguncev, nasprotnikov in potencialnih nasprotnikov nove revolucionarne oblasti, je igrala Škofja Loka pomembno vlogo.

Organizatorjem in izvrševalcem pobojev je Škofja Loka z neporedno okolico namreč nudila ustrezne naravne in potrebne logistične pogoje:

- Bila je blizu glavnemu »viru« beguncev, zajetih s strani JA v Zgornjesavski dolini, Trziču in Ljubelju, ter repatriirancev iz Avstrije, predvsem iz Področce oziroma iz Vetrinja.

- Transport vračajočih se beguncev je bil absolutno nadzorovan. V tistem času je bil to predvsem železniški transport. Škofja Loka je imela na Trati primerno ranžirno železniško postajo s petimi tiri. V bližnji Žabnici sta bila tudi dva železniška tira.

- Sprejeti je bilo mogoče veliko število ljudi v takratne izpraznjene in obširne prostore. To sta bili prehodni koncentracijski taborišči; manjše na Kamnitniku in večje na Loškem gradu skupaj s celotnim kompleksom nunskega samostana. Dodatne kapacitete so bile na železniški postaji in v prostorih Calearijeve žage na Trati.

- Kraški teren z naravnimi vrtačami in brezni ter rahla tla so bili primerni za hiter zakop množice trupel⁷⁹. V našem primeru so bila to predvsem lahko dostopna kraška brezna in globače v Crngrobu in okolici ter rahla in dovolj globoka tla.

- Za zahtevno izvedbo je bilo dovolj primernih kadrov. V škofjeloškem prostoru je bilo močno razvito partizansko gibanje s številnimi pripadniki Ozne in Knoja. V našem primeru je prišlo tudi do okrepitev iz centra.

Hiter in »neselektiven« poboj hrvaških beguncev v Crngrobu je odraz tedanje doktrine »čiščenja« nasprotnikov nove revolucionarne oblasti. Da bi begunce vračali v njihove kraje, ni bilo mogoče pričakovati na kratki rok zaradi takratnih transportnih težav. Poleg tega bi se jih tako lahko velik del tudi »izmuznil kazni«, ker je bila od zmagovitih zaveznikov kmalu pričakovana splošna amnestija. Poleg tega je bila že tudi dogovorjena vrnitev še večjega števila repatriirancev iz Avstrije, zato je bilo treba zanje čim prej pripraviti prostor. Ali pa je bila Slovenija že vnaprej izbrana, glede na pretežno zunajslovensko populacijo predvidenih žrtev povojnih izvensodnih pobojev.

Grobišča v Crngrobu je mogoče relativno dokaj dobro identificirati. Pri nekaterih lokacijah je prišlo do posedanja, pri drugih pa jih prekriva debelejša nasuta plast vozlišča.

Večji problem je število žrtev. Po nam znanih podatkih, bi njihovo število ocenili od 200 do 300, pri čemer lahko računamo tudi z več kot 50-% odstopanjem. Med žrtvami v Crngrobu naj ne bi bilo otrok, čeprav se včasih v zvezi z njimi omenja Matjaževo brezno za Pevnim⁸⁰. Eno samo nepreverjeno informacijo, da bi bili otroci menda tudi v Lipici, pa je potrebno vzeti s pomislekom. Kaže, da so otroke beguncev s Trate odvojili od staršev še pred transportom teh v Crngrob. Kje so končali, ne vemo⁸¹. Lahko, da so otroke odpeljali z vlakom proti Hrvaški.⁸²

V Crngrobu in v njegovi neposredni okolici so verjetno pobiti tudi slovenski domobranci. Za število teh žrtev in kje jih je večina zakopana, ne vemo.

O morebitni »grobarski« vlogi nemških vojnih ujetnikov ni znanega nič.

V Crngrobu je predvidoma največje grobišče enkratne množične smrti v škofješki zgodovini.

Kaj v bodoče?

*Antigona je našla Polinejka!
Tam doli v vrtu, glejte,
je z golimi rokami skopala grob,
polaga ga v zemljo, s prstjo prekriva.*

Dominik Smole⁸³

Bilo bi smiselno in primerno, da se teren povojnih grobišč v Crngrobu geodetsko izmeri in da se identificirana grobišča ter znamenja nanesejo na detajlno karto na tako imenovani temeljni tipografski načrt v merilu 1: 5000. Pri tem se priporoča geofizikalna raziskava z georadarjem in geokemična na fosfor. Za vsako lokacijo je potrebno narediti primerno raziskovalno sondi, brezna pa raziskati po speleoloških metodah. Vsako grobišče nato odkopati po arheoloških kriterijih in s potrebno pieteto, ostanke žrtev in morebitne druge ostanke prostorsko pozicionirati

*Šopek in sveče hrvaških
romarjev pred
grobiščem št. 1,
Junij 2001.
Foto A. Pavel Florjančič*

in jih dosledno shraniti, da je mogoče kasneje na njih opraviti ustrezne raziskave. Tako delo, še zlasti podprto z metodo analize DNK⁸⁵, lahko postane, z vključitvijo institucij države Slovenije, Hrvaške in ustreznih domačih in evropskih raziskovalnih organizacij, pomembna oblika mednarodnega strokovnega in znanstvenega sodelovanja ter manifestacija humanosti. Posamezna okostja oziroma ločene ostanke shraniti v kovinskih kasetah, te pa dati v enoten osarj, kostnico, v skladu s civiliziranimi običaji in z upoštevanjem okoljskega urbanizma. Opraviti je potrebno temeljno dejanje: *«Za sistematično ugotovitev števila žrtev je potrebna ekshumacija in identifikacija trupel»*, kot meni patolog dr. Anton Dolenc⁸⁵.

Na ta način dogodki v Crngrobu ne bodo več tabu in stalni vir nesporazumov, nelagodja in tesnobe, pač pa lahko prinesejo ljudem mir in olajšanje in s tem postajajo vedno bolj sestavni del našega življenja, tako, kakor že postajajo sestavni del slovenske literature⁸⁶. V Crngrobu pa se lahko nova memorialna vsebina združi z bogato romarsko tradicijo, kar je kraju lahko le v prid.

Uporabljene okrajšave

Dogodki v Crngrobu – Izvensodni poboj hrvaških beguncev med 20. in 25. majem 1945.

DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija (7. 3. 1945–31. 1. 1946).

FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija (31. 1. 1946–7. 4. 1963).

JA – Jugoslovanska armada, ustanovljena 1. marca 1945 iz NOV POJ (Narodno osvobodilna vojska partizanskih odredov Jugoslavije). Leta 1960 se preimenuje v JNA oz. JLA – Jugoslovanska (narodna) ljudska armada.

KNOJ – Korpus narodne obrambe Jugoslavije. Ustanovljen 15. avgusta 1944 s poveljnitveno nalogo uničevati sovražne skupine na svobodnih ozemljih. V KNOJ so bile v Sloveniji vključene vse enote VDV (Vojska državne varnosti). Tako je bila v oktobru 1944 formirana II. (slovenska) divizija KNOJ. Ob osvoboditvi je štela ta divizija okoli 15.000 ljudi.⁸⁷

Komisija za grobišča – Komisija za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje poveljnitvenih pobojev in drugih nepravilnosti Skupščine občine Škofja Loka, ustanovljena 28. novembra 1990, prenehala z delom leta 1994.

KPS – Komunistična partija Slovenije, ustanovljena leta 1937, do leta 1941 Komunistična stranka Slovenije, od leta 1952 ZKS – Zveza komunistov Slovenije. Po Dolomitski izjavi leta 1942 in vse do leta 1990 je bila edina dovoljena politična stranka pri nas in je imela praktično vso oblast.

KŽK – Kmetijsko-živilski kombinat (Merkur – KŽK-Kmetijstvo), Begunjska 5, Kranj

MDDSZ – Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, pravzaprav zabeležka Cirile Tomšič, svetovalke na omenjenem ministrstvu sestanka, ki je bil 9. novembra 1994 na ministrstvu, in ogleda nekaterih lokacij dne 18. novembra 1994

NDH – Nezavisna država Hrvaška, medvojna (1941–1945) kvizlinška država na ozemlju večine današnje Hrvaške, cele Bosne in Hercegovine ter dela srbske Vojvodine.

OF – Osvobodilna fronta (slovenskega naroda), politična organizacija in množično gibanje Slovencev 1941–1952. Ustanovljena je bila 26. aprila 1941 kot Antiimpe-

rialistična fronta. Ustanovnim članom Komunistične partije Slovenije, krščanskih socialistov, demokratičnih sokolov in kulturnih delavcev se je še leta 1941 pridružilo več kot deset drugih skupin.

OZNA – Oddelek za zaščito ljudstva (naroda – srbohrvaško). Državni represivni organ z nalogo varovati t. i. revolucionarne pridobitve. Ozna, tajna politična policija je bila ustanovljena 13. maja 1944. V Sloveniji je tedaj vanjo prešel VOS (Varnostno obveščevalna služba). Spomladi 1946 se Ozna preimenuje v Udbo, Upravo državne varnosti, po srbsko UDB (Uprava državne bezbednosti).

Pučnikova komisija – Preiskovalna komisija Državnega zbora o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti.

SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija (7. 4. 1963–25. 6. 1991).

ZZB – Območno združenje zveze borcev in udeležencev NOV Škofja Loka

Pričevalci in posredovalci podatkov

Marica Bergant, *Mruščeva*, Stara Loka 150, roj. 20. 4. 1919

Antonija Bernik, *Mira*, Suška cesta 3, Škofja Loka, roj. 8. 5. 1928

Janez Bogataj, *Leskorčev Janko*, Poljanska 18, Gorenja vas, roj. 12. 9. 1925

Otokar Burdych, *Oti*, Sorška cesta 5, Škofja Loka, roj. 8. 12. 1927

Josip Corelj, Zagreb

Av gust Doljak, Trata 4, Škofja Loka, roj. 8. 10. 1930,

Andrej Hafner, Frankovo naselje 85, Škofja Loka, roj. 26. 10. 1939

Matija Hiršenfelder, Stara Loka 152, roj. 21. 2. 1971

Marija Jamnik, *Pšavnkova Minka*, Crngrob 10, roj. 19. 12. 1929

Jakob Jurca, *Rado*, Brekoviće 12, roj. 8. 7. 1927

Alojzija Kralj, *Markova Lojzka*, Crngrob 8, roj. 22. 6. 1929

Tone Logonder, *Babnikov*, Crngrob 6, roj. 13. 1. 1929

Marijan Masterl, Kamnitnik 1, Škofja Loka, roj. 17. 11. 1917

Franc Porenta, *Mežnarjev*, Pevno 10, roj. 2. 2. 1937

Franc Rupar, Kidričeva c. 21, Škofja Loka, roj. 20. 12. 1942

Franceta Stojan, Potočnikova 6, Škofja Loka, roj. 2. 2. 1919

Janez Šifrer, *Gregorc*, Žabnica 26, roj. 10. 3. 1927

dr. France Štukl, Kopalniška 3, Škofja Loka, roj. 5. 9. 1942

Walter Zakrajšek, Sv. Duh 271, roj. 27. 5. 1967

Janez Žagar, *Gaduškov*, Kirchweg 6, Mader, Avstrija, roj. 17. 12. 1934

Zahvale

Zahvaljujem se Francu Podnarju, kustosu za novejšo zgodovino in direktorju Loškega muzeja v Škofji Loki, za kritično usmeritev pri delu in za dragoceno pomoč pri zbiranju gradiva ter za strokoven pregled prispevka. Hvala direktorju občinske uprave, Jerneju Prevcu iz Občine Škofja Loka in Območnem združenju Zveze borcev in udeležencev NOB Škofja Loka za vpogled v njihove arhive. Hvala

dr. Francetu Štuklu in Juditi Šega iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enota Škofja Loka, za dostop do arhivskega gradiva. Hvala imenovanim in neimenovanim pričevalcem in informatorjem za niz drobnih, a pomembnih podatkov in za različno gradivo. Druženje z Želimirjem Kužatkom, stik z Ivom Žajdelo in Jožetom Dežmanom mi je odpiralo nove poglede na donečavna meni malo poznano problematiko. Hvala kolegu, mag. Tomažu Budkoviču, za opozorila na navidez postranske, a pomembne stvari. In seveda posebna zahvala soprogi Ani, s katero sva si, vsak na svoji strani, kradla čas za »nekoristno« delo.

Opombe

¹ Kot poveljni grobišča se v Sloveniji izraz konvencionalno uporablja za grobišča pobitih žrtev, tako imenovanih nasprotnikov partizanskega gibanja oziroma NOB (v zadnjem času se uveljavlja tudi izraz: nezmagovita stran) v prvih letih po koncu druge svetovne vojne s strani jugoslovanskih oziroma lokalnih oblasti. (Dejansko kraji množičnih pobojev postanejo v formalnem smislu grobišča takrat, kadar so kot taka določena, označena in urejena z veljavnimi pravnimi predpisi).

² Uvodne besede njeguna referata: Predstavitve nacionalne zbirke Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji na 29. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Izoli leta 1998; Zbornik *Množične smrti na Slovenskem*, 300–306. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1999.

³ *Goře premaganim!* – je rekel galski vojskovodja Brenus leta 390 pred Kristusom premaganim Rimljanom.

⁴ Geoffrey Barraclough, *Posledice vojne v Evropi*, *The Times of World History*, str. 274–275, Dopolnjena izdaja za Jugoslavijo, CZ in DZS, Ljubljana, 1989.

⁵ Miha Ferenc navaja preselitev 2833 družin kočevskih Nemcev z 11.500 osebami med novembrom 1941 in januarjem 1942 s Kočevskega v Obsotelje in Obsavje. *Kočevska izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*, str. 39, Muzej novejšje zgodovine Ljubljana, Ljubljana 1993. Tudi o številu pobitih Kočevčarjev po vojni in številu pregnanih v Avstrijo ni uradnih podatkov.

⁶ Kronološki pregled, *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 15, str. 412, MK, Ljubljana, 2001.

⁷ Petar S. Brajović, *Konačno oslobodjenje* (Sjećanja i obrade), str. 590–591, Spektar, Zagreb, 1983.

⁸ JA je leta 1945 ob koncu vojne zajela 221.287 vojakov, podoficirjev, oficirjev in generalov iz sestava Grupe armade E in sicer: Nemcev 84.453, Italijanov 57.150, Avstrijcev 27.398, Rusov (Vlasovcev) 26.611, Poljakov 9.425, Madžarov 4.461, Francozov 3.868, Čehoslovakov 3.849, Romunov 3.159, Belgijcev 387, Nizozemcev 294, Luksemburžanov 90, Dancev 49, Angležev 35, Švicarjev 29, Amerikancev 26, Norvežanov 9, Špancev 7, tri Švede in po dva Brazilca in Kanadčana. Vir: Mladenko Colić, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941–1945*, str. 401, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1988.

⁹ Mladenko Colić na isti strani navaja številko 120.000.

¹⁰ *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 15, str. 377, D. Gu., MK, Ljubljana, 2001.

¹¹ Stane Granda, *Zgodovina Slovenije v nekaj stavkih*, *Drevesa* 8/3, str. 10, Slovensko rodoslovno društvo, Ljubljana 2001.

¹² Dejan Pušenjak, *Zdravljenje ran novejšje zgodovine*, *Delo*, 30, okt. 2001.

¹³ Ivo Žajdela, *Moralno breme teži Slovence*, *Večer*, 31, 8. 1999.

¹⁴ Večja kolona 3.000 Nemcev in 3.000 ustašev se je prebila skozi del enot 3. armade JA, ki je naknadno prišla na Koroško, še 14. maja 1945, Brajović, str. 544. Zajemanje posameznih ustaških enot je trajalo še vse do 21. maja 1945, Brajović, str. 566.

¹⁵ Le tako je možno preveriti na primer navedbo Ivana Puca v članku: Slovensko podzemlje – tristisoč pobitih?, *Mag*, 35/99, da je v okolici Škofje Loke 4.000 žrtev poveljnih izvensodnih pobojev.

¹⁶ Avtorju je za takšen lastni spisek povedal Ločan, ki ne želi biti imenovan.

¹⁷ D. Dolenc, Če imaš domovino rad, jo boš branil, ne pa izdal, *Gorenjski glas*, 26. jan. 1990. (v sestavi 4. armade JA je 25. aprila 1945 prešel, med drugimi na primer, tudi 7. (slovenski) korpus NOVJ komandanta generala Franca Poglajena, op. avtorja).

- ¹⁸Odmah po završetku rata sve ove jedinice upotrebljene su za čišćenje oslobočene teritorije od zaostalih neprijateljskih grupa, četnika, ustaskih, belogardejskih i drugih bandi. Citat: polk. Sekula Jolksimović. Formiranje i delatnost Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Okrugli sto, Armije u stratejskoj koncepciji NOR, 15. januar, 1985, Centar za stratejska istraživanja, studije -Maršal Tito-, Beograd, 1986.
- ¹⁹Konvencija o ravnanju z vojnim ujetniki je bila podpisana 27. julija 1929 v Ženevi.
- ²⁰Jože Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 8, Ljubljana, 1996.
- ²¹Seznam pobitih naj bi imela neka oseba v Škofji Loki, ki pred njeno smrtjo ne bo dan v splošno uporabo. Zabeležka, C. Tomšič, *MDDSZ*, Arhiv ZZB Škofja Loka, 1994.
- ²²V *Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani* zbirajo za njihov projekt nacionalne zbirke -Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje- v Sloveniji le podatke o mrtvih, ki so imeli v času 2. sv. voj. stalno bivališče na območju Slovenije. Arhiv avtorja.
- ²³V starološki župnijski kroniki *Liber Memorabilium parochie Locoopol. vet. ab. 1863* za leto 1945, str. 153–155, dogodki v Crngrobu niso omenjeni. Tudi v naknadnemu vložku v kroniki na str. 150–153 o teh dogodkih ni nič napisanega. Morda je del tega zajetega v stavku: 'Trpljenje vojnih in prvih povojnih let se pa ne da opisati'.
- ²⁴Dnevnik Kalanušove družine je pisal Jože Žagar st., Stara Loka 49. V prvem delu zvezka s šestdesetimi stranimi je prepis iz farne kronike Stare Loke. Na koncu pa je dosti zelo podrobnih podatkov iz vojnega in povojnega časa do 22. februarja 1947. Vendar tudi tu ni ničesar o dogodkih v Crngrobu.
- ²⁵Ivan Zajdela, Slovenskih fantov Crngrob, *Mladina*, Ljubljana, 22. 12. 1989.
- ²⁶Ivan Zajdela, Grobišča brez križa in zvezde, *Gorenjski glas*, 12. 1. 1990.
- ²⁷Igor Guzelj, Rablje iz Crngroba je podžigal honorar v zlatu, *Delo plus*, Ljubljana, 27. julij 1990.
- ²⁸Branko Tuden, Tko je bio dr. Mile Budak, *Večernji list*, Zagreb, 19., 20. 9. 1990.
- ²⁹Ivo Zajdela, Slike iz Crngroba, *Novo jutro*, št. 4 17, april 1991.
- ³⁰Ivanka Porenta-Aleš, Domoznanske zanimivosti krajev, Crngrob skozi težke čase, Andrej Glavan, Obnovitvena dela in duhovno dogajanje v Crngrobu, Ivanka Porenta-Aleš, *Crngrob in okoliške vasi*, 180–181, 183, str. 193–206, Vodniki po Loškem ozemlju, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka, 1997.
- ³¹Delo, Ljubljana, Dnevnik, Ljubljana, Gorenjski glas, Kranj, Večer, Maribor, Hrvatski domobrani, Zagreb, Jutarnji list, Zagreb, Večerni list, Zagreb, Slobodna Dalmacija, Split, Riječki novi list, Reka, Mladina, Ljubljana, RTS 1, Ljubljana, HTV 1, Zagreb.
- ³²Zapisnik 7. skupne seje Družbeno-političnega zbora, Zbora združenega dela in Zbora Krajevnih skupnosti z dne 28. 11. 1990, št. 061–5 90, arhiv Občine Škofja Loka, št. mape: 06100 – 0002 97, v nadaljevanju Arhiv občine.
- ³³Zapisnik 1. seje, št. 595–1 90, Arhiv občine.
- ³⁴Franc Podnar, Franc Gaber, Skica posameznih grobišč in lokacij za postavitev križev, Škofja Loka, 1991, *Arhiv Loškega muzeja*.
- ³⁵Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, *Slovenija – zamolčani grobovi in njihove žrtve: 1941–1945*: zbornik, str. 265–266, Društvo za ureditev zamolčanih grobov Ljubljana; Grosuplje, 1998.
- ³⁶Franc Perme, Anton Žitnik in drugi, *Grobišča Hrvatov in nekaj Madžarov v gozdu pri Crnem Grobu, Slovenija 1941–1948–1952 : Tudi mi smo umrli za domovino : zamolčani grobovi in njihove žrtve*, str. 230, Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana–Grosuplje, 2000.
- ³⁷Vincencij Demšar, *Moj vtis in spomin na delo v občinski komisiji za povojne nepravilnosti ...*, Škofja Loka, 15. sep. 2001, ahiv avtorja.
- ³⁸Elegijo *Čorjeku – dječaku, prijatelju mom Želimiru Kužatku*, je 4. 6. 2001 avtor prebral na komemoraciji v Crngrobu.
- ³⁹Drugo skupino visokih funkcionarjev NDH in sicer ministre: Andrijo Artukovića, dr. Josipa Balena, dr. Joso Dumandžića, inž. Ivico Frkovića, dr. Mata Frkovića, dr. Džaferja Kulenovića, dr. Osmana Kulenovića, Janka Tortića in druge ministre s Slavkom Kvaternikom in dr. Antejem Paveličem na čelu, takrat, maja 1945, Angleži niso vrnili v Jugoslavijo. Po: Dušan Železnjov, *Rupnikov proces*, CZ, Ljubljana, 1980, in Jere Jareb, *Ministri NDH nisu pokopani u Sloveniji*, Večerni list, okt. 2001, Zagreb.
- ⁴⁰Za Mandićevo skupino je zvedel sprva z Kokrški odred, ki je bil taktat v Celovcu, vendar so njihovo namero, da bi jih zajeli, preprečili Angleži. Okoli 10. maja 1945 je blizu Vrbskega jezera naletel na omejeno ministrsko kolono tudi motorizirani oddelek 4. armade JA polkovnika Boška Šiljegovića, Petar S.

- Brajović, *Konačno oslobođenje* str. 349, 350, Zagreb, 1983. (Med begunci je naveden tudi Ivan Vignjević, verjetno dr. Ivan Vidnjević, predsednik ustaškega naglega sodišča, ki je bil junija 1945 sojen na zagrebškem procesu skupaj z devetimi visokimi funkcionarji NDH z »odkljukanega škofjeloškega – Burdychovega seznama«, op. avtorja.
- ¹ Branko Tuden, *Tko je bio dr. Mile Budak*, *Večerni list*, Zagreb, 19. 9. 1990.
- ² Prič. Po pripovedovanju mame, Franc Rupar, Škofja Loka, 16. 7. 2001.
- ³ Po pripovedovanju škofjeloškega Oznočca, ki ni želel biti imenovan, naj bi bili v omenjenih barakah vojaki IV. armade JA. Skupina okoli petdeset Hrvatov pa naj bi bila zastražena na prostem za Kamnitnikom nad kasarno.
- ⁴ Prič. O. Burdych je slišal iz veže njihove hiše vprašanje, postavljeno izpraševancu (verjetno dr. Miletu Budaku, nekdanjemu veleposlaniku NDH v Berlinu, op. APF), »Što si razgovarao s Hitlerom?«, kar bi govorilo za to, da so bili zasliševalci Neslovenci, Otokar Burdych, Škofja Loka, 6. 7. 2001.
- ⁵ V skupini 15 odpeljanih so bili: predsednik vlade dr. Nikola Mandić, ustaški ideolog in doglavnik, pred tem veleposlanik NDH v Berlinu, minister za šolstvo in bogoslužje ter zunanji minister, sicer pa pisatelj in pesnik dr. Mile Budak, polkovnik Jugo Rukavina, minister vlade dr. Julije Makanec, minister vlade Nikola Steinfel, minister vlade dr. Pavao Canki, ustaški doglavnik Ademača Mešič, general Paveličevih domobranov Lavoslav Milič, guverner Dalmacije dr. Bruno Nardelli, general Viktor Prebeg, Josip Dječbić, dr. Ferdo Čačić, dr. Aleksandar Benak, letalski polkovnik Ivan Tudor in Marko Lovoković. Vir Branko Tuden.
- ⁶ Prič. Palico ene od hrvaških žrtev, šepajočega moškega srednjih let v rjavi karirasti obleki, je Jakobu Jurci, stražarju transporta ob vrtnivi avtobusa, dal sofer z besedami: »Ta je že pr bohku«. Palico je njen hranitelj, Jakob Jurca predal predsedniku hrvaškega društva političnih zapornikov Hercegovine, Ivanu Kneževiću iz Mostarja, 4. junija 2001, Jakob Jurca, Brekovice, 2. jul. 2001.
- ⁷ Franc Perme, 2000, str. 230.
- ⁸ Podatek neimenovanega nekdanjega partizana, borca Škofjeloškega odreda, ki je bil dodeljen za spremstvo in stražo teh Hrvatov.
- ⁹ Prič. Jakob Jurca, ki je bil v Zaščitni četi pri Komandi mesta Škofja Loka v Štemarjih govori o 500 do 600 Hrvatih, ki naj bi prišli v Škofjo Loko 18. maja 1945 ali kak dan ali dva prej, Jakob Jurca, Brekovice, 2. 7. 2001.
- ¹⁰ Željimir Kužatko, Blagoslov križeva u Crngrobu *VHS Video 17.22*, Crngrob, 4. 6. 2001.
- ¹¹ Prič. Mira Bernik, ki je tedaj stanovala na Trati, se spominja dveh ali treh vagonov Hrvatov na železniški postaji, Škofja Loka, Mira Bernik, Škofja Loka, 20. nov. 2001.
- ¹² Prič. Avgust Doljak, tedaj prodajalec v predvojni trgovini Joško Veber, se ne spominja »hrvaških« kupcev, pač pa le nekoga od nemških vojnih ujetnikov, ki je prihajal po živež iz »vojne baze«, skladišč predvojnega Calerijeve žage, danes so tam obrati Jelovice.
- ¹³ Prič. Iz enega izmed železniških osebnih vagonov, polnega osebnih stvari beguncev, je bila pobrana spominska knjiga, vezana v rdeč žamet, s kovinskim emblemom ali grbom ter madžarskim imenom, močje Esterhazy, Andrej Hafner, Škofja Loka, 28. 12. 2001.
- ¹⁴ Prič. Dr. France Štukl na primer pravi, da je slišal pripovedovati, da so Hrvati, ki so jih z gradu vodili preko Kamnitega mostu v Crngrob, od sebe odmetavali osebne predmete, Franc Štukl, Škofja Loka, 24. 7. 2001.
- ¹⁵ Prič. Otokar Burdych, Škofja Loka, 6. jul. 2001.
- ¹⁶ Ivan Knific, vojak 4. brigade KNOJ in stražar na Loškem gradu, piše v *Gorenjskem glasu* 23. 3. 1990, da so bili v Škofjeloškem gradu zaprti domobranci in ustaši, ki so jih Britanci vrnili s Koroškega.
- ¹⁷ Jakob Jurca se izmed hrvaških ujetnikov spominja mladega fanta, ki je znal lepo risati. Zlasti je portretiral tamkajšnje partizanske oficirje, Škofja Loka, Jakob Jurca, Škofja Loka, 9. okt. 2001.
- ¹⁸ Josif Corelj, Put u inostranstvo, rokopis, 1945, in Izvješće sa hrvatskog križnog puta 1945, tipkopis, Kopija v arhivu avtorja.
- ¹⁹ Štinetova jama in Matjažev (Porentov) brezen, kraški jami pri Pevnem, Posredoval Jure Svolfšak, Škofja Loka, 19. 9. 2001.
- ²⁰ Prič. Janez Žagar, Škofja Loka, 6. 8. 2001.
- ²¹ Po pričanju Vladimira Frkovića, sina ministra Frkovića, ki je bil takrat v Škofji Loki, so bili 25. 5. 1945 s kamnitniških barak na streljanje v Crngrob v prvi skupini odpeljani: baron Alpi Rauch, Franjo Keller,

- Ivan Prpič (sorodnik M. Budaka), Lucijan Blažekovič, ustaški poročnik Dina Milinkovič, zdravnik Paveličevih gardistov (Paveličevi združeni) dr. Schäffer. V drugi skupini so odpeljali 12 žensk. Med njimi so bile: stara mama polkovnika Juce Rukavine, hčerka M. Budaka Grozda Budak in njena sorodnica Ana Budak in Mirna Frkovič dvaindvajsetletna hčerka ministra Frkoviča. Mladoletna otroka ministra Frkoviča, Jasna in Vladimir sta ostala v taborišču na Kamnitniku. Vir Branko Tuden, 1990.
- ⁴² Jakob Jurca je v vozilu prepoznal Poljančev petnajst sedežni avtobus iz Žirov, Stražarji, po štirje skupaj, so ob transportu Hrvatov spali v podstrešni sobi s frčado v hiši Fušarjeve Julke iz Lontrga, na Vojaški cesti, sedaj Partizanska cesta 21. Jurca je bil navzoč pri enem transportu, ko je bil že mrak. (Verjetno zadnji transport s Pahovčevega griča, op. avtorja). Hrvati so vstopali v avtobus zvezani po dva skupaj.
- ⁴³ Prič, Marica Bergant se spominja, da so en dan, kmalu po koncu vojne z njihovega vrta opazili avtobus, ki je vozil mimo Jamnikovega pada nasproti njih, kar je bilo nekaj posebnega. Iz avtobusa se je slišalo kričanje. Kasneje so zvedeli za poboje v Crngrobu. Marica Bergant, Škofja Loka, 10. 7. 2001.
- ⁴⁴ Povzeto po večkratnem pripovedovanju Marije Jamnik, čeprav bi človek pričakoval, da so žrtve vezali po dve skupaj. Crngrob, 3. 7. 2001.
- ⁴⁵ Prič, Tone Logonder, Crngrob, 3. 7. 2001.
- ⁴⁶ Prič, Tone Logonder je 25. maja je s stricem Lorencom Logondrom, sosedom Francetom Masterlom – Meštnikom, Francem Jamnikom iz Breznice, poročen v Pšavniku, Francetom »ptičarjem«, ki je stanoval pri Šiberniku, pomagal pokopati 15 trupel iz mežnarje v vrtači ob cesti, kjer je sedaj prvi križ. (Logonder pravi, da so Hrvate pobijali 22., 23. in 24. maja 1945, opomba avtorja). Iz jasli v hlevu je naslednji dan pobral nekaj odvrženih fotografij slečenih žrtev. Tone Logonder, Crngrob, 19. jul. 2001.
- ⁴⁷ Prič, Otokar Burdych, mobiliziran kot letnik 1927, ki je bil v majskih dneh 1945 stražar na Loškem gradu, med pripeljanimi oblekami ni videl otroških oblek, kvečjemu take fantovske velikosti. Otokar Burdych, Škofja Loka, 6. jul. 2001.
- ⁴⁸ Prič, Matija Hirsenfelder, Stara Loka, 13. sep. 2001.
- ⁴⁹ Sofokles, 497–496–406–405 pr. K., *Antigona*, 205–206.
- ⁵⁰ Prič, Markova Lojzka in Pšavnikova Minka sta na primer, po navodilu oficirja, morali takoj po pobjah pobrati v košaro vse drobne predmete, listke, fotografije in drugo, kar so po poti na grobišča odvrgli Hrvatje. Alojzija Kralj, Crngrob, 5. okt. 2001.
- ⁵¹ Za ureditev crngrobskih grobišč sta bila s strani Komisije za grobišča zadolžena Franc Gaber in Franc Podnar.
- ⁵² Oznanila župnije sv. Jurija Stara Loka, L. XXIV št. 6, Junij 2001.
- ⁵³ Andrej Dvoršak, *Skrivnost izginitlega arhiva Udbe, Slovenec*, 3. 2. 1992.
- ⁵⁴ V Številki maj–junij 1995, je naveden Crngrob kot mesto poboja dela skupine beguncev z vozili, zajetih 11. 5. 1945 v Trziču, in dela 4. domobranskega polka majorja Mehleta, predanega našim oblastem 28. 5. 1945 v Podrožci.
- ⁵⁵ Zabeležka, C. Tomšič, *MDDSZ*, Arhiv ZZB Škofja Loka, 1994.
- ⁵⁶ Andrej Glavan, Obnovitvena dela in duhovno dogajanje v Crngrobu, *Crngrob in okoliške vasi*, str. 193–206, Vodniki po Loškem ozemlju, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka, 1997.
- ⁵⁷ Prič, Janez Bogataj, Gorenja vas, 12. 8. 2001.
- ⁵⁸ Informator ni želel biti imenovan.
- ⁵⁹ Pojav uporabe jam za množična grobišča v času 1941–1945 je bil pri nas zelo razširjen. Prim. Andrej Mihevc, *Množična grobišča v jamah Slovenije*, Lovro Šturm, *Brez milosti*, str. 331–349, Nova revija, Ljubljana, 2000.
- ⁶⁰ Prič, Markova Lojzka je povedala, da naj bi peljali v Pevno dva kamiona hrvaških otrok. Alojzija Kralj, Crngrob, 5. 10. 2001.
- ⁶¹ Perme govori o okoli petdesetih otrocih, ki naj bi jih odpeljali proti Črnemu vrhu nad Idrijo in naj bi bili verjetno v Andrejkovem ali Arharjevem breznu, Franc Perme, Crngrob, 4. 6. 2001.
- ⁶² Prič, Ko se je Jakob Jurca okoli 10. julija vrnil v Škofjo Loko z gradnje mostu v Žireh, mu je eden stražarjev, ki je ostal v Škofji Loki rekel, da je med tem časom z železniške postaje na Trati odpeljal živinski vagon s hrvaškimi otroci in starimi ženskami. Jakob Jurca, Škofja Loka, 9. 10. 2001.
- ⁶³ Dominik Smole, *Antigona*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1961.

- ⁸³ Katja Drobnič, Identifikacija pogrešanih oseb iz množičnih grobišč s preiskavo jedrne in mitohondrijske DNK, *Brez milosti*, 351–369. Drobničeva meni, da je analiza DNK pri identifikaciji posmrtnih človeških ostankih v množičnih grobiščih edina možnost.
- ⁸⁴ Anton Dolenc, Sodnomedicinska in druga vprašanja ob odpiranju množičnih grobišč- druge svetovne vojne, Lovro Šturm, *Brez milosti*, str. 371–378.
- ⁸⁵ V slovenski sagi *Lipa zelenela je* pisatelj Bogdan Novak opisuje dogodke na Loškem gradu in v Crngrobu maja 1945 v 9. knjigi: *Imeli smo ljudi*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1999.
- ⁸⁶ Petar Giganović, Razvoj KNOJ-a, Kopnena vojska JNA III, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985*, str. 435, Beograd, 1988.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nachkriegsgräber in Crngrob

Im Bereich von Škofja Loka wurden bis jetzt zwanzig Massengräber der außergerichtlichen Ermordungen entdeckt. Davon wurden nur die Gräber in Crngrob teilweise aufgeklärt. Die Gräber befinden sich im Balantovo smrečje (Balant-Fichtenwald), neben dem Roten Bildstock an der Straße, die von der romanischen Kirche Mariä Verkündigung nach Škofja Loka führt. In vier verschütteten Karsthöhlen und in mehreren ausgegrabenen Gruben befindet sich eine bis jetzt noch unbestimmbare Zahl von Leichen. Ein Teil davon gehört einer mehrzehnköpfigen Gruppe von hohen Funktionären der kroatischen Regierung und Armee in der Kriegszeit und deren Familienmitgliedern, die die englische Okkupationsmacht in Österreich am 18. 5. 1945 in Podrožca der jugoslawischen Macht übergab. Zugleich wurde zwischen dem 20. und 25. Mai 1945 noch eine höhere Zahl von kroatischen Zivilflüchtlingen, die am 8. 5. 1945 in Jesenice gefangen wurden, liquidiert. Unter den Opfern in Crngrob waren anscheinend auch kroatische Flüchtlinge aus anderen Konvois, z. B. aus dem, den die Engländer unserer Regierung am 20. bzw. 21. Mai 1945 übergaben. Auch die Gräber Matjaž-Höhle oder Flančnk im Ort Za Golobež über dem nahegelegenen Dorf Pevno werden den Ereignissen vom Ende Mai in Crngrob zugeschrieben.

Die Nachkriegsermordung der gefangenen Kriegsflüchtlinge und Repatriierten in Crngrob ist wahrscheinlich der größte Massenmord in der Geschichte von Škofja Loka.

Die Grabstätte im Balant-Fichtenwald begann man formal im Jahre 1991 zu errichten. Im Jahr 2001 wurde da ein Mahnmal errichtet, vier große Holzkreuze auf den Betonsockeln. Im Beitrag werden die obengenannten Gräber und damit verbundene Ereignisse beschrieben. Die Aufgabe unserer Forschung war, die damaligen Ereignisse zu rekonstruieren und die Opferzahl teilweise zu bestimmen. Sie kann einen Ausgangspunkt für weitere Forschungen darstellen. Im Beitrag wird auch vorgeschlagen, wie man die Grabstätte in Crngrob fertigerrichten könnte.